

5. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 369.01:330.34

Кудлаєнко С.В.

кандидат економічних наук,
здобувач наукового ступеня доктора економічних наук,
Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ: СКЛАДНИКИ ТА ПРИНЦИПИ

Сучасні дослідження теорії соціального забезпечення здебільшого орієнтовані на вивчення правової природи означеного поняття, тому вагомим питанням стає дослідження соціального забезпечення як складника державної соціальної політики. З огляду на це, у статті досліджено сутність соціального забезпечення та дано характеристику його складникам у період трансформаційних перетворень в економіці. Розкрито особливості трансформаційного періоду та проблеми, які постають перед соціальною політикою у напрямі здійснення соціального забезпечення. Наведено принципи соціального забезпечення населення у трансформаційній економіці в розрізі його основних складників.

Ключові слова: соціальна політика, соціальне забезпечення, складники, принципи, трансформаційна економіка.

Вступ. Трансформаційні процеси, які сьогодні відбуваються в економіці України, вимагають урахування їхніх особливостей під час формування державної політики, у тому числі соціальної. Саме тому необхідним є визначення складників та принципів формування соціального забезпечення в Україні з урахуванням особливостей трансформаційних процесів, щоб забезпечити мінімізацію можливих негативних наслідків для суспільства і максимізувати корисні ефекти соціальної політики держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню теорії соціального забезпечення присвячено праці значної кількості науковців, серед яких слід виокремити роботи Л.В. Забеліна, С.В. Калашникова, С.М. Нікітіна, Л.С. Ржанициної, М.П. Степанової, О.В. Тищенко тощо. Однак вони більше орієнтовані на дослідження правової природи означеного поняття. Саме тому сьогодні вагомим питанням стає дослідження соціального забезпечення як складника державної соціальної політики на етапі трансформаційних зрушень в економіці.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності соціального забезпечення у трансформаційний період економіки, характеристики його складників та основоположних принципів.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж визначитися з принципами формування соціального забезпечення у трансформаційних процесах, доцільно визначитися зі змістом самої категорії «соціальне

забезпечення», зокрема з трактуванням поняття «забезпечення» в економічній літературі. Так, довідникові джерела пропонують такі трактування цього поняття:

- надання всього необхідного [1, с. 356];
- надання достатніх матеріальних засобів для життя [2, с. 478];
- матеріальні засоби, котрі забезпечують можливість жити, існувати [3, с. 342].

Із нашої точки зору, поняття «забезпечення» варто розглядати дещо ширше, не обмежуючись лише матеріальними засобами. Так, під забезпеченням пропонуємо розуміти комплекс заходів, ресурсів та інструментів, необхідних у кожній конкретній ситуації для досягнення поставленої мети.

Що стосується змісту категорії «соціальне забезпечення», то сьогодні наукова думка сформувала значну кількість її визначень, основні з яких представимо в табл. 1.

Як бачимо, з якої б точки зору не підходили дослідники до розгляду сутності соціального забезпечення, їхні погляди в кінцевому підсумку зводяться до того, що воно має стосуватися окремих категорій громадян, які перебувають у тій чи іншій життєвій ситуації. Однак, на наше переконання і виходячи з трансформаційних зрушень у вітчизняній економіці, зокрема у соціальній політиці України, такий підхід уже не дає змоги повною мірою вирішувати ті завдання, що постають перед нашою державою на сучасному етапі. Необхідним є формування нової парадигми державної

Сутність категорії «соціальне забезпечення» у наукових джерелах

Джерело	Визначення
С.М. Нікітін, М.В. Степанова [4]	Один зі способів розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ із метою вирівнювання їх особистих доходів у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів державного бюджету і спеціальних позабюджетних фондів в обсязі й на умовах, суворо нормованих суспільством, державою, для підтримки їхнього повноцінного соціального статусу
С.В. Калашников [5]	Система суспільних відносин, що складається між громадянами й органами держави, місцевого самоврядування, організаціями з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів медичної допомоги, пенсій, допомог та інших видів забезпечення у разі настання життєвих обставин, що ведуть за собою втрату чи зниження доходу, підвищені витрати, малозабезпеченість, бідність
Л. Ржаніцина [6]	Розподіл пенсій, допомог і надання соціальних послуг непрацездатним та прирівняним до них категоріям громадян на постійно діючій основі за нормами й правилами, встановленими діючим законодавством як обов'язкові для всіх учасників і рівнів
Л.В. Забелін [7]	Діяльність людей, тобто сукупність окремих актів, заходів і установ, спрямованих на підтримку стійкого майнового становища населення у разі виникнення тих небезпек, які загрожують такому становищу
В.Ш. Шайхатдінов [8, с. 9]	Система суспільних відносин, які складаються під час забезпечення із централізованих суспільних фондів споживання, що створюються державою за рахунок суспільства, життєвих потреб громадян через індивідуальну форму розподілу замість оплати за працю, взамін чи в доповнення до неї у випадках, визначених законодавством, з урахуванням індивідуального трудового внеску громадян і соціального фактору або безеквівалентно
Н.М. Стаховська [9, с. 10]	Система суспільних відносин для задоволення першочергових найнеобхідніших потреб громадян, їхніх сімей у разі настання складних (здебільшого негативних) життєвих ситуацій шляхом надання матеріального забезпечення чи допомоги різних видів соціального обслуговування за рахунок державних чи недержавних коштів соціального призначення
Б.І. Сташків [10, с. 5]	Надання достатніх матеріальних засобів для існування кому-небудь із боку суспільства або будь-які види допомоги, які надає суспільство своїм членам
О.В. Тищенко [11]	Діяльність державних та недержавних суспільних органів із надання систематичної допомоги та підтримки тим категоріям населення, котрі опинилися в складних життєвих обставинах на рівні не менше встановленого державою прожиткового мінімуму

соціальної політики й у цьому контексті зміни потребує і розуміння соціального забезпечення.

Як ми вже відзначали, під забезпеченням варто розуміти комплекс заходів, ресурсів та інструментів, необхідних у кожній конкретній ситуації, для досягнення поставленої мети. Виходячи з того, що метою держави на етапі трансформаційних перетворень вітчизняної економіки має бути забезпечення населенню умов та можливостей для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя, то саме це й має виступати метою соціального забезпечення. У такому разі під соціальним забезпеченням варто розуміти комплекс заходів, ресурсів та інструментів, спрямованих на забезпечення населенню умов та можливостей для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя.

Наведене трактування категорії «соціальне забезпечення» пропонує зовсім інший підхід до реалізації соціальної політики держави, який базуватиметься на концепції всебічного розвитку особистості. Таким чином, завдання держави у процесі формування і реалізації соціальної політики полягатиме не у визначенні найбільш нужденних категорій громадян та встановленні належних їм сум і механізмів їх отримання, а в забезпеченні кожному індивіду умов і можливостей для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя.

Тобто передбачається кардинальна зміна підходу до розуміння і втілення соціальної функції держави, де головною постає не державна підтримка найбільш незахищених прошарків населення, а державне забезпечення всебічного розвитку населення у цілому. Лише в такому разі дійсно створюватимуться стимули для особистісного розвитку і самореалізації кожного.

Соціальне забезпечення у трансформаційний період, як і в будь-який інший період економічного розвитку, має свої суб'єкт та об'єкт. Щодо категорії «суб'єкт», то з філософського погляду під цим поняттям розуміють «носія діяльності, що пізнає світ навколо себе та впливає на нього» [12, с. 613]. Це дає змогу стверджувати, що суб'єктами соціального забезпечення виступають ті «носії діяльності», які формують та реалізують на практиці сукупність сформованих заходів соціального забезпечення за допомогою визначених інструментів та наявних ресурсів. Отже, суб'єктами соціального забезпечення є сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, а також установ, організацій, підприємств тощо, на яких покладено обов'язки формування та реалізації державної соціальної політики у цілому чи соціального забезпечення населення зокрема.

Із розуміння суб'єктів соціального забезпечення випливає, що населення, тобто вся сукупність людей, на яку спрямоване соціальне забезпечення, виступає

тиме його об'єктом. Це твердження повністю узгоджується із розумінням об'єкта в науковій термінології, під яким розуміють «явище, предмет, особу, на які спрямована певна діяльність, увага тощо» [13].

Тепер варто визначитися з такими складниками соціального забезпечення, якими є заходи, інструменти та ресурси, адже формування кожної з них потребуватиме застосування специфічних принципів. Що стосується такого складника соціального забезпечення, як заходи, то слід відзначити, що тлумачення даного терміна звучить як «сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь» [13]. Таким чином, базуючись на основі даного твердження і виходячи з нашого трактування категорії соціального забезпечення, можемо говорити про те, що заходами соціального забезпечення є сукупність дій або засобів, спрямованих на забезпечення населенню умов та можливостей для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя. У практичній площині заходами соціального забезпечення є формування державних політик у даній сфері, формування та прийняття законодавчих положень, розроблення методичного забезпечення, створення чи встановлення переліку відповідних органів, установ, організацій тощо (суб'єктів соціального забезпечення).

Щодо інструментів соціального забезпечення, то варто відзначити, що найчастіше під інструментарієм в економічній науці розуміють сукупність методичних документів чи технічних прийомів, необхідних для вирішення певного завдання. На основі цього можемо визначити інструменти соціального забезпечення як сукупність методичних та технічних знарядь, покликаних забезпечити населенню умови та можливості для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя. Сюди входять такі інструменти, як пільги, пенсії, різного виду допомоги, прожитковий мінімум та багато інших.

Що стосується ресурсів, то під ними в економічній науці розуміється все те, за допомогою чого можна задовольнити різноманітні людські потреби. Виходячи із визначеної нами сутності соціального забезпечення, можемо говорити про те, що під ресурсами як його складовим елементом слід розуміти сукупність усього необхідного для ефективного формування і реалізації соціального забезпечення. При цьому всю сукупність ресурсів соціального забезпечення можна поділити на три групи: матеріальні, нематеріальні та кадрові.

Матеріальними ресурсами соціального забезпечення є фінансові, об'єкти права власності (наприклад, земельні ділянки), предмети споживання (продукти харчування, ліки), предмети для підвищення рівня обізнаності (наукова література, підручники, методичні посібники) тощо. До нематеріальних ресурсів належить уся та сукупність ресурсів, яка не має свого матеріального вираження. Передусім це інформація, певна психологічна допомога, словесні підтримка та заохочення тощо. Кадрові ресурси – це сукупність працівників і представників суб'єктів соціального забезпе-

чення, діяльність яких пов'язана з його формуванням та реалізацією.

Таким чином, суб'єкти соціального забезпечення розробляють і реалізують заходи соціального забезпечення за допомогою визначеного переліку інструментів та з використанням сформованих ресурсів і за допомогою цього здійснюють вплив на об'єкт соціального забезпечення, тобто населення, створюючи йому умови та можливості для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя.

Що стосується власне переліку принципів формування соціального забезпечення населення у період трансформаційних перетворень економіки, то він повинен урахувати особливості трансформаційного періоду, серед яких:

- наростання суспільного невдоволення, оскільки економічні трансформації завжди характеризуються зміною певних порядків, норм, правил, що в кінцевому підсумку часто призводить до невдоволення населення. Крім того, трансформаційний період носить переважно довготривалий характер з отриманням позитивного ефекту лише наприкінці, що також не сприяє громадській підтримці;

- дефіцит ресурсів. Особливість економічних трансформацій полягає у тому, що в їх період, особливо на початкових етапах, відбуваються кризові явища, які супроводжуються падінням економіки, девальвацією національної валюти, зростанням державного боргу тощо. Це, своєю чергою, все більше обмежує ресурсні можливості держави у сфері соціального забезпечення;

- збільшення чисельності осіб, що потребують державної допомоги. Економічні трансформації завжди спричиняють значні зміни на ринку праці, у результаті чого помітно зростає чисельність безробітного населення та малозабезпечених індивідів. Окрім того, погіршення ситуації на ринку праці змушує населення шукати додаткові можливості заробітку, у тому числі й шляхом отримання різного роду допомоги від держави.

Слід відзначити, що в нашій державі до особливостей трансформаційного періоду варто віднести і корупційний складник, оскільки сьогодні він виступає вагомим стримуючим чинником розвитку України. Значна корумпованість владних структур ще більше поглиблює кризові процеси в економіці, зумовлені трансформаційними перетвореннями.

Передусім визначимося з принципами формування заходів соціального забезпечення. Як уже відзначалося, у практичній площині заходи соціального забезпечення – це формування державних політик у цій сфері, формування та прийняття законодавчих положень, розроблення методичного забезпечення, створення чи встановлення переліку відповідних органів, установ, організацій тощо (суб'єктів соціального забезпечення). Виходячи із цього, основними принципами формування заходів соціального забезпечення мають бути принципи:

- доцільності – будь-які заходи соціального забезпечення мають бути доцільними, тобто мати значну

практичну користь і не вимагати значних додаткових затрат;

– своєчасності – всі заходи соціального забезпечення мають розроблятися (створюватися, прийматися) у належний термін, тобто у разі виникнення реальної потреби;

– врахування наслідків – необхідність урахувувати всі можливі наслідки того чи іншого заходу соціального забезпечення ще до його затвердження;

– мінімізації бюрократизму – максимальне спрощення як нормативно-правового регулювання соціального забезпечення, так і процесів його реалізації;

– забезпечення ефективності – формування заходів соціального забезпечення так, щоб ефект від їх застосування був позитивним для всього населення країни, а не для окремих прошарків суспільства.

Щодо принципів формування інструментів соціального забезпечення, то такими, на наше переконання, мають бути такі:

– повноти – повне охоплення методичним та технічним інструментарієм соціального забезпечення всіх індивідів, на яких вони розраховані, та забезпечення отримання повного спектру послуг, прав, свобод, можливостей тощо, гарантованих законодавством;

– диференціації – забезпечення диференційованого підходу до формування інструментарію соціального забезпечення населення окремих категорій: людей похилого віку, людей з особливими потребами тощо;

– цільового використання – формування інструментарію соціального забезпечення так, щоб унеможливити або ж мінімізувати можливість нецільового використання ресурсів;

– прозорості – широке висвітлення інструментарію соціального забезпечення, що використовується в державі, та його повна прозорість;

– стимулювання – формування інструментів соціального забезпечення має здійснюватися так, щоб забезпечити їм стимулюючий характер.

Стосовно принципів формування ресурсів соціального забезпечення у трансформаційних процесах нами визначено такі:

– відповідальності – необхідність не лише чіткого визначення відповідальних осіб за формування того чи іншого виду ресурсів, а й нормативного закріплення цієї відповідальності, щоб унеможливити будь-які фальсифікації, зловживання чи інші неправомірні дії з ресурсами соціального забезпечення;

– солідарності – тягар формування ресурсів для соціального забезпечення населення має покладатися не лише на офіційно працевлаштованих, а на всіх працездатних повнолітніх осіб;

– аргументованості – держава має чітко аргументувати необхідність і обсяги формування того чи іншого виду ресурсу соціального забезпечення, а також заходів, на реалізацію яких він буде використовуватися;

– мотивації – забезпечення мотивованості населення в питаннях формування ресурсів соціального забезпечення;

– контрольованості – необхідно створити дієві і прозорі механізми контролю процесів формування та використання ресурсів соціального забезпечення.

Висновки. Таким чином, соціальне забезпечення варто розглядати як комплекс заходів, ресурсів та інструментів, спрямованих на забезпечення населенню умов та можливостей для повноцінного життя, самореалізації та досягнення власного благополуччя. Основними складниками соціального забезпечення, таким чином, виступають заходи, інструменти та ресурси, для кожного з них повинен формуватися окремий перелік принципів. У такому разі їх застосування дасть змогу значно пом'якшити перехід до нових засад державного функціонування в економічній сфері, пришвидшити процес трансформаційних перетворень та зменшити негативний вплив початкового періоду трансформацій як на економіку країни у цілому, так і на кожного індивіда зокрема.

Список літератури:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка; под ред. А.И. Бодуэна де Куртэне. СПб.; М.: Товарищество М.О. Вольфа, 1903. 877 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка; изд. 4-е, доп. М.: ИТИ Технологии, 2006. 944 с.
3. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словарь русского языка: в 3-х т. Т. 2. М–П. М.: Астрель, 2006. 765 с.
4. Никитин С.М., Степанова М.П. Распределение доходов и социальная защита населения в развитых странах. Трудовое право. 2004. № 12(58). С. 66–76.
5. Калашников С.В. Становление социального государства: монография. М.: Экономика, 2003. 159 с.
6. Ржаницина Л.С. Социально-экономические аспекты женского труда при социализме. М.: Прогресс, 1993. 206 с.
7. Забелин Л.В. Теория социального обеспечения. М.: ВЦСПС, 1924. 116 с.
8. Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. Свердловск: Уральский университет, 1986. 156 с.
9. Стаховська Н.М. Відносини в праві соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2000. 19 с.
10. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.
11. Тищенко О.В. Сутність соціального забезпечення: доктринальні погляди. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 4. С. 145–149.
12. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Словник української мови: у 20 т. / наук. кер. В.А. Широков; гол. наук. ред. В.М. Русанівський; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. К.: Наукова думка, 2010. Т. 14. С–У. 912 с.

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ: СОСТАВЛЯЮЩИЕ И ПРИНЦИПЫ

Современные исследования теории социального обеспечения больше ориентированы на изучение правовой природы понятия, поэтому существенным вопросом является исследование социального обеспечения как составляющей государственной социальной политики. Исходя из этого, в статье исследована сущность социального обеспечения и дана характеристика его составляющим в период трансформационных сдвигов в экономике. Раскрыты особенности трансформационного периода и проблемы, встающие перед социальной политикой в направлении осуществления социального обеспечения. Приведены принципы социального обеспечения населения в трансформационной экономике в разрезе его основных составляющих.

Ключевые слова: социальная политика, социальное обеспечение, составляющие, принципы, трансформационная экономика.

PUBLIC ASSISTANCE IN TRANSFORMATION ECONOMY: CONSTITUENTS AND PRINCIPLES

Modern studies of the social security theory are more focused on the study of the concept legal nature. Therefore, a major issue is the social security study as a component of state social policy. Given this, the article examines the essence of social security and gives a description of its components during the transformational period in economy. Revealed the transformation period peculiarities and the social policy problems in the field of public assistance. Defined the public assistance principles in the transformational economy in terms of its main components.

Key words: social policy, public assistance, components, principles, transformational economy.